

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК: 340.15(477)»1917/1921»

Коваль М.В.,

здобувач Інституту післядипломної освіти

Чубата М.В.,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії права та держави
Київський національний університет ім. Т.ШевченкаЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА
П.СКОРОПАДСЬКОГО В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ ТА
ПРАВОНАВЦІВ

У статті здійснено історіографічний огляд наукового доробку зарубіжних та вітчизняних істориків права, присвяченого законодавству у сфері державного будівництва Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Особливу увагу звернено на дискусійні та малодосліджені питання, а також виокремлено аспекти проблеми, які потребують переосмислення, узагальнення та більш ґрунтовного дослідження.

Ключові слова: Українська революція 1917–1921 рр., законодавство, Гетьманат П. Скоропадського, Українська Держава 1918 р., історики права, історіографія.

Постановка проблеми. Доба Української революції 1917–1921 рр. містить в собі важливий повчальний досвід українського державотворення та правотворення, багато аспектів якого ще й сьогодні залишаються малодослідженими та дискусійними. До таких дослідницьких аспектів, які неоднозначно трактуються науковцями, відносяться і державотворчі та законодавчі процеси в Українській Державі 1918 р., що відома також під назвою «Гетьманат Павла Скоропадського». Саме неупереджений аналіз законодавчих актів доби Української Держави, осмислення процесів національного державотворення та правотворення цього важливого історичного періоду дає науковцям можливість для з'ясування багатьох дискусійних питань, зокрема, якою була форма правління, запроваджена П.Скоропадським, які особливості правотворення в Українській Державі, чи Гетьманат П.Скоропадського був наступним етапом Української революції після доби Центральної Ради, чи контрреволюційним етапом? Саме на ці та багато інших питань спробуємо дати відповідь, спираючись на величезний науковий доробок істориків та правознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доба Української Держави 1918 р. уже понад сто років привертає до себе увагу дослідників як в Україні, так і за її межами, що підтверджується сотнями не лише статей, а й монографій та дисертацій, про що наголошується в історіографічних працях Я.Калакури, В.Капелюшного, В.Солдатенка та ін. Серед найновіших досліджень варто виділити дисертацію правознавця А.Красніцького [1], а також монографії та статті істориків Я.Калакури [2] та Р.Пирога [3]. Незважаючи на важливість і цінність

нашого наукового доробку, присвяченого Українській Державі гетьмана П.Скоропадського, варто зазначити, що багато питань потребують подальшого більш ґрунтовного дослідження, узагальнення і усвідомлення.

Метою даної статті є стислий історіографічний аналіз наукового доробку істориків та правознавців з проблеми дослідження, а також виокремлення актуальних дискусійних та малодосліджених аспектів, що чекають своєї подальшої розробки.

Основні результати дослідження. Ще в роки Української революції 1917–1921 рр. одним з перших почав осмислювати законодавчу діяльність та державотворчі процеси доби Української Держави Д.Долинський, виділивши в своїй монографії окремий розділ під назвою «Нова Гетьманщина» [4, с.86–123]. Автор подає повні тексти гетьманської «Грамоти до всього Українського народу» і «Закони про тимчасовий державний устрій України», датовані 29 квітня 1918 р. Аналізуючи Грамоту, Д.Долинський зазначає, що нею «скасовано Центральну Раду, попередній уряд і земельні комітети» [4, с.90]. На думку автора, з прийняттям цих законодавчих актів «гетьманат став фактом доконаним» [4, с.97–98].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на термін «Гетьманщина», який застосовує у своїй праці Д.Долинський. Переконані, що вживати його до подій 1918 р. зовсім недоречно. На жаль, ще й сьогодні окремі автори вживають цей термін до подій ХХ століття. Тому висловимо свою позицію більш ширше. Щодо термінів «Українська Держава» (офіційна назва національного державного утворення 1918 р.) і «Гетьманат П.Скоропадського», то сучасна наукова енциклопедична література трактує їх

однозначно як абсолютні синоніми, хоча останнє поняття одержало значно більше поширення в літературі. Для уникнення тотожності і плутанини з гетьманатами XVII – XVIII ст. іноді в історико-правовій та історичній літературі застосовуються терміни «Новий гетьманат», «Останній гетьманат», «Другий гетьманат», «Гетьманат 1918 р.», «Гетьманство» та ін. В радянській історіографії стосовно Української Держави 1918 р. використовувався здебільшого термін «Гетьманщина», а іноді і принизливий термін «Скоропадщина». Підтримуємо точку зору, що «Гетьманат» і «Гетьманщина» – це не синоніми, а зовсім різні терміни: Гетьманат – це правління гетьмана П. Скоропадського в Україні з 29.04.1918 р. по 14.12.1918 р., а Гетьманщина – усталена в науковій літературі назва української козацької держави XVII – XVIII ст. Лише окремі дослідники терміном «Гетьманщина» називають Українську Державу 1918 р., безпідставно вживаючи терміни «Гетьманат» та «Гетьманщина» як синоніми, що веде до розбіжностей в термінології і розмиває сутність двох різних за змістом, характером, хронологічною протяжністю явищ в історії українського державотворення [5, с. 118].

Високу оцінку гетьманській «Грамоті...» і «Законам...» дає Д.Дорошенко, наголошуючи, що це були «державні документи, які зазначали основні закони Української Держави й головні лінії політики її уряду» [6, с.49]. До речі, в сучасних дослідженнях також досить високо оцінюється роль і значення цих двох перших законодавчих актів П.Скоропадського – вони низиваються «інавгураційними актами» [7, с.186].

Серію публікацій, присвячених Українській Державі 1918 р., оприлюднив М.Стахів. В одній з них дослідник називає «Закони про тимчасовий державний устрій України» тимчасовою конституцією [8, с.649]. Більш детальну характеристику законодавства та державотворення доби Гетьманату П.Скоропадського автор здійснив у монографії, безпосередньо присвяченій Українській Державі 1918 р. [9]. В розділах «Основні державні акти перевороту» та «Державний переворот чи чужа інтервенція?» він аналізує «Грамоту до всього Українського Народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України». Щодо «Законів...», то М.Стахів зазначає, що в дійсності вони є одним законом, бо весь їх текст має порядкові цифри статей і назви окремих розділів. На своє ж питання «Нова держава чи тільки новий режим після перевороту?» він відповідає, що «Грамота» та «Закони про тимчасовий державний устрій України» не звертаються проти форми цієї

Держави – тобто не виступають проти української державності в формі Української Народної Республіки. В цих документах нема мови про заведення якоїсь нової форми держави, а навпаки, там іде виразно мова про те, що переворот діє виключно для рятування вже існуючої Держави» [9, с.30]. Дослідник звертає увагу також на «тимчасовість, провізоричність» перших законодавчих актів Української Держави, підкреслюючи, що це зафіксовано не лише в назві «Законів...», а й в самому їх тексті: «Тимчасово до скликання сойму і відкриття його діяльності державний устрій України і порядок керування ґрунтується на оцих законах» [9, с.32–33].

Серед інших новацій в законодавчих актах Української Держави М.Стахів досліджує статус і компетенції очільника держави. Так, в підрозділі «Обсяг влади нового режиму» автор зазначає, що «голова нового режиму, тимчасовий гетьман, перебрав у свої руки тимчасово всю повноту влади» [9, с.43], а також намагається з'ясувати сутність та особливості нового режиму. Щодо новацій, то М.Стахів переконаний, що «за режиму П.Скоропадського існувала даліше та сама держава, яку створила Українська Центральна Рада. Був тільки тоді змінений тимчасово режим Української Народної Республіки без зміни самої основної форми Української Держави» [9, с.46–47] та наголошує, що в усьому масиві законодавчих актів Української Держави не прослідковується «тенденція до заведення в Україні не республіканського, а зокрема якогось монархістичного ладу» [9, с.33]. Полемізуючи з цього приводу з А.Яковлівим і С.Дністрянським М.Стахів вважає, що «режим П.Скоропадського можна назвати монархією із соціологічного, але ніяк не з державно-правного становища» та констатує, що «нема ніякої підстави в будь-яких правних актах нового режиму для того, щоб його можна було уважати монархічним устроєм» [9, с.47–48]. У висновку М.Стахів наголошує, що «режим Павла Скоропадського – це типова одноособова самозванча диктатура, яка повсталася шляхом державного перевороту» [9, с.53].

Як вважає правознавець О.Юрченко, «новий режим мав характер військової диктатури, яка виявляла тенденції трансформуватись з бігом часу на конституційну монархію» [10, с.166]. Щодо «Грамоти» від 14 листопада 1918 р., то вчений наголошує, що в ній йшлося «про федеративний зв'язок із майбутньою несорветською Росією», «фактично Грамота Гетьмана внутрішній державно-політичний статус України, на момент її видання не змінювала, бо в силу її проголошення нова федеративна російська держава ще не постала, і її передбачені компоненти, а отже й Україна, жили окремим держав-

ним життям» [10, с.210]. Погоджуємось з О.Юрченком, що «Грамота» «виглядала як декларація, що не породжувала сама з себе жодних прав і зобов'язань ні для кого, а була лише виразом певних політичних тенденцій, свого роду програмою дальшої діяльності державної влади», більше того, «справа про знесення самостійності Української Держави й притуплення до майбутньої «всеросійської федерації» в раді міністрів не розглядалось і жодної ухвали щодо цього не виносилось» [10, с.214].

Досить детально окремі аспекти досліджуваної проблеми розкриваються в дисертаційному дослідженні Н.Єфремової, зокрема в розділі «Конституційні акти Гетьманату та державна діяльність П.Скоропадського» [11, с.73–109]. Дослідниця наголошує, що встановлення Гетьманату не можна вважати занепадом української державності, адже конституційна діяльність П.Скоропадського – це початок спроби відродження незалежної української державності з тимчасовим використанням диктатури та історичної національної самобутності українського народу. Дослідження Н.Єфремовою конституційних актів та проектів Конституції Української Держави дозволило їй зробити висновок, що з позицій розвитку української державності ці сім з половиною місяців можна охарактеризувати як період справжнього розвитку [11, с.173]. Щодо фактичного припинення гетьманського плану державного будівництва, то дисертантка зазначає, що це являє собою обірваний ланцюжок послідовних етапів складного процесу, де режим диктатури був лише початком нової політики, спрямованої на стабілізацію життя в державі [11, с.174].

Суперечливу інформацію містять деякі публікації Б. Тищика. В одній з них автор Малу раду називає урядом України, а обрання гетьманом П.Скоропадського та проведення з'їзду хліборобів дослідник відносить не до 29, а до 30 квітня 1918 р. [12, с.134]. Мусимо зауважити, що це, на жаль, не технічна друкарська помилка. Дивує неодноразовий факт «впертого» спотворення справжньої дати проголошення П.Скоропадського гетьманом, яка усталена в науковій літературі, в усіх енциклопедичних виданнях і пов'язується саме з днем 29 квітня 1918 р., адже помилкове твердження, що це начебто відбувалося 30 квітня 1918 р. залишається незмінним у працях Б.Тищика ще з 1990-х рр., згодом у 2001 р., як не дивно, але не відмовився автор від цього спотворення і у 2013 р. [12, с.134; 13, с.168; 14, с.161]. Крім цього, засідання Центральної Ради 30 квітня 1918 р. аж ніяк не могло бути «примусово припинено за наказом німецького окупаційного командування», бо в цей день УЦР вже не збиралася, навряд чи

правдоподібним є також твердження автора, що «квітнева 1918 р. Конституція у дію введена не була» з причини, що «можливо, це пояснювалося тим, що на території України в той час точилися завзяті бої між військами Директорії... з денікінцями, Червоною армією, махновцями та загонами різних регіональних отаманів» [12, с.134]. На нашу думку, питання про введення в дію «квітневої 1918 р. Конституції УНР» в тій редакції Директорією не ставилось ні у 1918 р., ні у 1919 р. Варто зазначити, що у підручнику, написаному Б.Тищиком спільно з І. Бойком в 2015 р., вказані неточності нарешті виправлено [15, с.420–421].

Суперечливою є також загальна статистика щодо законодавства цієї доби. Так, Н.Омельченко вказує, що за час існування доби Гетьманату було прийнято близько 500 законів [16, с.75]. Таку ж точку зору підтримує і Т.Подковенко [17, с.94]. Про ухвалення «близько трьохсот законів» повідомляє у своїй монографії В.Малиновський [18, с.111]. Цифру 300 називає також і Є.Зінченко, причому його коментар, на наш погляд, заслуговує на увагу: «Аналіз установчих актів гетьманства – «Грамоти до всього українського народу», «Законів про тимчасовий державний устрій України», Закону про запровадження Сенату і ще близько трьохсот законів дозволяє вірити, що П.Скоропадський мав намір дійсно після наведення в країні порядку скликати Установчі збори для перетворення України в демократичну республіку» [19, с.11]. Як стверджують П.Кислий та Ч.Вайз, «за правління Павла Скоропадського було видано близько 500 законодавчих актів» [20, с.63]. Нарешті, О.Копиленко, посилаючись на гетьманську «Грамоту до Українського народу» від 22 жовтня 1918 р., вказує, що за доби Гетьманату було видано понад 400 законодавчих актів [21, с.108]. Отже, цей аспект проблеми залишається малодослідженим, а видання максимально повного зібрання законів Української Держави – пріоритетною та нагальною справою. До речі, в літературі є матеріали щодо особистого внеску окремих державних діячів у розгортання законодавчих процесів в Українській Державі. Наприклад, доробок М.Василенка на терені урядової діяльності, за його власними підрахунками, налічував 72 закони та накази загальнодержавного значення і ще 35 законопроектів, що були представлені уряду й чекали своєї черги [22, с.133]. На жаль, цей аспект проблеми також чекає своєї розробки та ґрунтовного дослідження.

Серед публікацій останніх років, присвячених дослідженню ролі законодавства в розгортанні державотворення в Українській Державі, варто виділити статтю І.Мокіна. Автор

зазначає, що на відміну від УЦР, у перших нормативних актах Гетьманату втілено комплексний підхід до державного будівництва: одразу було визначено і конкретизовано основні положення, що стосувалися державної влади, прав і обов'язків громадян, законодавчої процедури, фінансової політики та судочинства [23, с.52]. Дослідник переконаний, що за менш складних умов, формація, подібна до Української Держави 1918 р., була б надзвичайно ефективною та констатує, що «активність, з якою розпочався державотворчий процес за гетьманату, вражає, а ті позитивні зміни, що відбулися протягом семи місяців, переконують – Україна дійсно мала шанс стати цивілізованою європейською країною» [23, с.52]. Таку ж думку висловлюють і автори нещодавно опублікованої колективної монографії до 100-річчя Української Держави [24], в якій узагальнюється досвід національних державотворчих процесів, що відбувались у 1918 р.

Висновки та пропозиції. Таким чином, аналіз наукового доробку істориків та правознавців свідчить, що переважна більшість дослідників вважають Українську Державу гетьмана П.Скоропадського невід'ємною складовою або одним із етапів Української революції 1917–1921 рр. В той же час, історіографічний аналіз наукових праць, присвячених висвітленню законотворення та правотворення в досліджуваній період, дає підстави стверджувати, що багато аспектів проблеми залишаються дискусійними, малодослідженими і потребують подальшого пошуку нової джерельної бази, розробки багатьох проблемних питань, а також узагальнення та усвідомлення вже дослідженого матеріалу, а видання максимально повного зібрання законів Української Держави – залишається пріоритетною та нагальною справою.

Список використаних джерел

1. Красніцький А.В. Українська державність 1917–1921 років в історико-правових дослідженнях. Автореф. дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.01. К., 2013. 20 с.
2. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. К.: Генеза, 2012. 512 с.; його ж. Нові підходи до висвітлення Гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії. *Архіви України*. 2011. №2–3. С.262–274 та ін.
3. Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. К.: Ін-т історії України, 2011. 336 с.; його ж. Гетьманат Скоропадського: особливості законотворення (жовтень–грудень 1918 р.). *Архіви України*. 2010. №1. С.76–85.
4. Долинський Д. Борба українського народу за волю і незалежність. Вінніпег: Накладом «Руської книгарні», 1920. 246 с.
5. Гетьманат. Гетьманщина. *Історія в термінах і поняттях: довідник* / За заг. редакцією Орлової Т.В. Київ-Вишгород, 2014. С.118.
6. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930. 424 с.
7. Нариси історії державної служби в Україні. К.: Ніка-Центр, 2008. 536 с.
8. Стахів М. Державний устрій Української Держави в 1917–20 рр. *Енциклопедія Українознавства. Загальна частина*. Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. Т.II. С.647–650.
9. Стахів М. Гетьманський режим у 1918 р. та його державно-правна якість. Нью-Йорк: Скрентон, 1951. 60 с.
10. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. Мюнхен, 1971. 402 с.
11. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2002. 187 с.
12. Тищик Б. До питання про маловідомий проект Конституції Української Народної Республіки 1920 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип.57. С.134–145.
13. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996. 296 с.
14. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Навч. посібник. К.: Атіка, 2001. 320 с.
15. Тищик Б.Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: Ін Юре, 2015. 808 с.
16. Омельченко Н.Л. Напрями та види законодавчої діяльності у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: конституційно-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2010. №3. С.72–77.
17. Подковенко Т. Система законодавства в Україні в 1917–1920 рр. *Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮІ ТАНГ*. Тернопіль, 2001. Вип. 2. С.91–95.

18. Малиновський В.Я. Державне управління. Навч. посібник. Луцьк: Вежа, 2000. 558 с.
19. Зинченко Е.В. Республиканские традиции украинского конституционализма. Українська державність: становлення, досвід, проблеми: Збірник наукових статей. Х.: «Право», 2001. С.10–11.
20. Кислий П., Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду. К.: Абрис, 2000. 414 с.
21. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917–1920. К.: Либідь, 1997. 208 с.
22. Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвєєва Л.В., Усенко І.Б. Микола Прокопович Василенко. К.: Наукова думка, 1991. 272 с.
23. Мокін І.С. Правове життя в Україні доби визвольних змагань 1917–1921 рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Одеса, 2013. №5. С.50–53.
24. Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років / Під. заг ред. К.Галушка. Х.: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 336 с.

Коваль Н.В., Чубатая М.В.

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО УКРАИНСКОЙ ДЕРЖАВЫ ГЕТМАНА П. СКОРОПАДСКОГО В ИССЛЕДОВАНИЯХ ИСТОРИКОВ И ПРАВОВЕДОВ

В статье осуществлен историографический обзор научных работ зарубежных и отечественных историков права, посвященных законодательству в сфере государственного строительства Украинской Державы гетмана П.Скоропадского. Особое внимание обращено на дискуссионные и малоисследованные вопросы, а также выделено аспекты проблемы, которые нуждаются в переосмыслении, обобщении и более глубоком изучении.

Ключевые слова: Украинская революция 1917–1921 гг., законодательство, Гетманат П.Скоропадского, Украинская Держава 1918 г., историки права, историография.

Koval M., Chubata M.

LEGISLATION OF THE UKRAINIAN STATE OF HETMAN P. SKOROPADSKY'S IN PUBLICATIONS BY HISTORIANS AND LAWYERS

In the article a historiographical analyzes of Ukrainian and foreign law historians' scientific achievements devoted to the statebuilding law of P. Skoropadsky's Ukrainian State. Special attention is paid to the disputable and less studied questions. Certain aspects of the problem which need to be reassessed, generalized and more carefully studied are pointed out.

Keywords: Ukrainian revolution of 1917–1921, laws, P. Skoropadsky's Hetmanate, Ukrainian State of 1918, law historians, historiography.